

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Oběti trestné činnosti

Studentská vědecká a odborná činnost

Kategorie: magisterské studium

Autor: Tereza Dlešítková, 3. ročník

Konzultant: JUDr. Lukáš Bohuslav

2012

5. ročník SVOČ

Úvod	2
1. Viktimologie	4
2. Viktimizace	5
3. Dopad trestného činu na oběť	6
4. Poskytování pomoci obětem trestné činnosti	7
5. Oběť z hlediska vyšetřování trestného činu	9
6. Postavení poškozeného v trestním řízení	10
6. 1. Práva poškozeného v trestním řízení	12
7. Koncepce restorativní justice	15
8. Mezinárodní aspekty	16
9. Platná právní úprava	19
10. Postavení obětí de lege ferenda	22
10.1. Základní zásady	22
10.2. Práva obětí trestných činů	24
10.2.1. Právo na poskytnutí odborné pomoci	24
10.2.2. Právo na informace	24
10.2.3. Právo na ochranu před hrozícím nebezpečím a právo na ochranu soukromí	25
10.2.4. Právo na ochranu před druhotnou újmou	25
10.2.5. Právo na peněžitou pomoc	26
10.2.6. Podpora subjektů poskytujících pomoc obětem trestných činů	26
Závěr	31
Seznam literatury	33

Úvod

Hlavním cílem mé práce je zaměřit se na problematiku obětí trestné činnosti nejen z hlediska kriminologického a psychologického, ale i právního. Za nejdůležitější bod považuji vládní návrh zákona o obětech trestných činů, v současné době projednávaného Poslaneckou sněmovnou Parlamentu České republiky, ale připravovaného již od roku 2008. Česká republika by měla reflektovat evropský trend spočívající nejen ve zlepšování postavení poškozeného v trestním řízení a rozšiřování okruhu jeho práv, ale i zavedení zvláštních, svým charakterem neprocesních, práv sloužících především ochraně a pomoci obětem trestných činů.

Nejprve tedy ve své práci představuji viktimologii, zaměřující se vyloženě na oběť¹ jako centrum svých poznatků a všechny aspekty s ní spojené, což dále souvisí s procesy viktimizace, kdy dochází k trestnému činu a tím zpravidla způsobení traumatu oběti. Proto se dále zabývám dopadem trestných činů na oběti a následnou pomocí. Po oznámení trestného činu následuje vyšetřování a trestní řízení, v němž oběť slouží zejména jako zdroj relevantních informací, celý proces je spíše cílen na zkoumání skutkových okolností a pachatele trestného činu (je-li vypátrán či jej oběť zná). Krátce se tedy dívám i na její roli v průběhu vyšetřování a poté jako poškozeného/svědka v trestním řízení. Stále více je zdůrazňován restorativní přístup při řešení situace vzniklé po spáchání trestného činu, který preferuje především její smírné vyřešení dobrovolnou participací poškozeného i obviněného za účasti mediátora. Z tohoto důvodu se zabývám i restorativní koncepcí představovanou zejména Probační a mediační službou, která spolupracuje nejen s orgány činnými v trestním řízení, a to hlavně v přípravném řízení, ale i se subjekty nezávislými na státu a orientujícími se na bezplatnou pomoc obětem kriminality.

Dále do určité míry nastiňuji evropskou úpravu, která je v oblasti problematiky obětí trestných činů velmi bohatá, a proto je prakticky nemožné zmínit všechny dokumenty vznikající na evropské půdě, snažím se však připomenout alespoň některé z nich vzhledem k faktu, že právní předpisy členských států, a tedy i České republiky, by měly být s těmi evropskými uvedeny do souladu a standardy stanovené orgány Evropské unie by měly být členskými státy do národních úprav převzaty. Dalším bodem mé práce je konečně komentář

¹ Z latinského slova *victima* znamenajícího oběť

k platné právní úpravě, jejíž jádro tvoří zákon č. 209/1997 Sb., o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti a změně a doplnění některých zákonů, a následně i komentář k úpravě de lege ferenda.

Práce je tedy strukturovaná tak, aby po obecnějších tématech následovala rovina právní, tedy problematika obětí trestných činů v souvislosti s právními předpisy již existujícími, stejně tak i s navrhovanou právní úpravou. Při hledání literatury a pramenů jsem se snažila vycházet zejména ze zákonů platných a účinných v České republice a dokumentů Evropské unie, zejména doporučení a směrnic. V souvislosti s navrhovaným zákonem o obětech trestných činů jsem samozřejmě vycházela z tohoto návrhu ve formě sněmovního tisku č. 617 rozeslaného poslancům dne 27. 2. 2012, a rovněž z důvodové zprávy k tomuto návrhu. Zmiňuji i některé nevládní organizace poskytující pomoc obětem trestných činů, které mají velmi dobře zpracované své webové stránky, a proto se internetové odkazy uvedené v seznamu literatury týkají většinou právě jich. Dále bylo nutno do určité míry prozkoumat i literaturu kriminologickou a psychologickou, stejně tak učebnici trestního práva procesního. To vše obohatily některé z příspěvků pronesených v rámci mezinárodní konference Obete kriminality – Victims of Crime konané v roce 2010 v Bratislavě².

Jsem si vědoma, že touto prací nemohu vyčerpat ohromné téma obětí trestné činnosti, ale snažím se o obecný náhled alespoň na určité jeho aspekty.

² Obete kriminality – Victims of Crime, Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej 25. novembra 2010 na Paneurópskej vysokej škole v Bratislave

1. Viktimologie

Viktimologie bývá považována za součást kriminologie či samostatnou vědu³, zabývající se zejména charakteristikou osobnosti oběti, zkoumající vztahy mezi obětí a pachatelem a procesy viktimizace a nahlízející na oběť jako na nositele stop a zdroj důkazů; stejně tak se zabývá její rolí v procesu vyšetřování a objasňování činu a soudního řízení ve věci; zaměřuje se také na způsoby pomoci oběti po trestném činu a možnosti ochrany potencionálních obětí před další viktimizací⁴. Z tohoto je patrné, že se viktimologie nesnaží pouze o teoretické zkoumání, ale jejím cílem je i přínos z hlediska prevence kriminality, účinnější pomoc obětem a zvýšení jejich ochrany. Zdůrazňuje, že je nutné zkoumat nejen osobnost pachatele, ale i oběti, neboť tato se spolupodílí na vývoji a průběhu trestného činu, hraje roli v motivaci pachatele a trestný čin vlastně spočívá v interakci mezi ní a pachatelem. Na základě tohoto jsou pak vytvářeny nejrůznější typologie obětí, což má souvislost s viktimizací. Viktimologická prevence se snaží o nalezení vhodných taktik chování oběti v situacích, kdy dochází k deliktu⁵, je však otázkou, zda je vůbec možné stanovit generální pravidla vzhledem k ohromné variabilitě situací, kdy reakce oběti i pachatele vyplývá nejen z jejich osobnostního založení, a je tedy do velké míry individualizována, ale záleží i na okolnostech a konkrétnosti dané situace.

Viktimologický výzkum, tedy výzkum kriminality prostřednictvím obětí, je jistě lepší než vycházení jen z policejních statistik, neboť se více zaměřuje na osobnost oběti a její vztah s pachatelem a je do určité míry schopen zachytit i latentní kriminalitu. Na druhou stranu jsou mu, stejně jako každému výzkumu, vlastní určité nedostatky⁶, zejména omezený vzorek respondentů a závislost na jejich odpovědích, u nichž nikdy není stoprocentní jistota pravdivosti, stejně tak omezený výběr trestných činů zaměřující se povětšinou na zkoumání těch nejběžnějších, vzhledem k obtížnosti výzkumu například počítačové či mezinárodní kriminality nebo trestných činů páchaných právníckými osobami.

Viktimologie pracuje s pojmem oběť, která má mnoho společného s institutem poškozeného, který používá trestní řád. Poškozený je pojmem širším než pojem oběti, je

³ Novotný O., Zapletal J. a kol., Kriminologie, str. 140

⁴ Novotný O., Zapletal J. a kol., Kriminologie, str. 141

⁵ Novotný O., Zapletal J. a kol., Kriminologie, str. 166

⁶ Kuchta J., Válková H. a kol., Základy kriminologie a trestní politiky, str. 162

stranou trestního řízení a je nadán určitými procesními právy a povinnostmi; může jím být jak fyzická, tak právnická osoba, naopak obětí může být jen osoba fyzická, což vychází z evropské úpravy⁷. Z jiného pohledu je zase širší pojem oběti, neboť zahrnuje i nepřímé, tj. sekundární oběti, kterými jsou pozůstalí po oběti, která v důsledku trestného činu zemřela.

2. Viktimizace

Jako viktimizaci označujeme proces, v němž se člověk stává obětí trestného činu, je tedy určitým způsobem poškozován a je mu způsobována újma, ať už finanční, psychická či spočívající ve zhoršení jeho sociálního postavení⁸. Základem pro tento proces je viktimnost, tj. disponovanost jedince stát se obětí trestného činu, jeho viktimogenní potenciál je dán jak faktory sociálními, jako je profese, věk, příslušnost k sociální vrstvě či minoritě, tak psychickými a osobnostními vlastnostmi, jakož i jeho chováním⁹. Do jisté míry je relevantní zkoumat i tzv. viktimogenní situace a viktimogenní lokality, tedy místa a denní či noční doby, se kterými je spojeno velké riziko ohrožení¹⁰.

Procesy viktimizace lze dělit na několik fází. Při primární viktimizaci újma vzniká jako přímý a bezprostřední důsledek trestného činu, oběti jsou způsobovány tzv. primární rány spočívající ve fyzické, finanční či emocionální újmě. Sekundární viktimizací se rozumí újma vznikající v důsledku reakcí formálních instancí nebo sociálního okolí. Jde především o reakce nejbližšího okolí oběti, jednání policistů, projednávání věci před soudem, což může oběť dodatečně traumatizovat. Sekundární rány jsou výlučně psychologického rázu a spočívají především v pocitu nespravedlnosti, nedůstojnosti a izolace, který oběť prožívá¹¹. V úvahu přichází i terciální viktimizace, kdy z objektivního hlediska již došlo k nápravě, ale jedinec stále není schopen se s traumatickou zkušeností vyrovnat. Jádrem viktimizace je tedy reakce na újmu a proces s jejím vyrovnáváním se¹².

⁷ Rámcové rozhodnutí Rady Evropské Unie 2001/220/JHA ze dne 15. března 2001 o postavení obětí v trestním řízení, článek 1, písm. a)

⁸ Čírtková L., Forezní psychologie, str. 103

⁹ Novotný O., Zapletal J. a kol., Kriminologie, str. 142

¹⁰ Čírtková L., Policejní psychologie, str. 202

¹¹ Čírtková L., Forezní psychologie, str. 103

¹² Čírtková L., Forezní psychologie, str. 105

Za velký problém je považována reviktimizace, tj. opakovaná viktimizace, neboť to, že se určitá osoba stala obětí trestného činu, tedy osobně se setkala s kriminalitou, zvyšuje pravděpodobnost opakování takového děje¹³. Oběť vyrovnávající se s následky trestného činu působí velmi zranitelně, a tedy lákavě pro potencionální racionálně se rozhodující útočníky, kteří zvažují všechny přínosy a ztráty při vybírání vhodné oběti. Než se tedy oběť stačí z prvního otřesu vzpamatovat, může se stát kořistí pro další pachatele. S každou viktimizací se zvyšuje riziko další viktimizace, dalších traumatických zážitků a tedy vzniku psychických obtíží, a naopak klesá důvěra v práci policie a ochota oznamovat trestné činy. Oběť se tak dostává do začarovaného kruhu a lze hovořit o tzv. fenoménu mnohočetné oběti či modelu kariéry oběti¹⁴. Je proto velmi důležité nepodlehout prožité krizi a co nejrychleji se navrátit do plnohodnotného života, své ratio má také zjišťování příčin, které vedly ke kritickému incidentu, se snahou se pro příště takovým okolnostem vyhnout, a tím tedy snížit pravděpodobnost viktimizace.

3. Dopad trestného činu na oběť

Incident představuje velmi stresující událost ohrožující samotné jádro osobnosti člověka. Taková událost je nepředvídatelná a neočekávaná, není možné se na ni dopředu připravit a po jejím proběhnutí je zpravidla velmi obtížné se s ní vyrovnat¹⁵. Nejzávažnější je proto emocionální újma, která nemusí přímo úměrně odpovídat intenzitě fyzického zranění, či materiální újmě. Jsou pro ni typické pocity zneuctění, ztráta pocitu důvěry ve vnější svět a ztráta pocitu kontroly vlastního chování a jednání. Člověk takto zasažený se neustále snaží pochopit, proč se kritická událost přihodila právě jemu a hledá racionální vysvětlení situace, čímž se snaží vyřešit utrpěnou krizi¹⁶. Taková racionalizace ale vede k sebeobviňování. U člověka dokonce může dojít k posttraumatické stresové poruše. Proces vyrovnávání se s krizí zpravidla postupuje od fáze šoku přes fázi postupného vyrovnávání a smiřování se s prožitým

¹³ Kuchta J., Válková H. a kol., Základy kriminologie a trestní politiky, str. 174

¹⁴ Čírtková L., Policejní psychologie, str. 213

¹⁵ Čírtková L., Policejní psychologie, str. 205

¹⁶ Čírtková L., Forezní psychologie, str. 106

traumatem, až ke konečnému zhojení, tedy zapracování stresující události¹⁷. Výstupem by měla být psychická reorganizace oběti a její reintegrace zpět do normálního života.

Při vyrovnání se s utrpenou újmou oběť velmi vnímá také reakce svého okolí. Oběť na trestný čin nikdy úplně nezapomene, a proto není správným přístupem fakt trestného činu ignorovat. Je proto nutná podpora nejen ze strany těch nejbližších, ale i v pracovním prostředí, stejně jako citlivý a lidský přístup ze strany státních orgánů, popřípadě včasná odborná pomoc. To všechno by mělo zabránit druhotné viktimizaci oběti, jejíž riziko je právě díky nesprávným reakcím velmi vysoké.

4. Poskytování pomoci obětem trestné činnosti

Oběť se v první řadě musí s problémem způsobeným traumatickým zážitkem psychicky vypořádat. Nezáleží ani tak na intenzitě utrpené újmy, ale spíše na jejím subjektivním vnímání obětí¹⁸. Za méně psychicky determinující, a tedy rychleji napravitelné bývají obecně považovány důsledky majetkové kriminality, i když spočívají nejen v utrpené finanční újmě, ale často i v pocitu ztráty soukromí. Dlouhodobější zásah do lidské psychiky představují spíše násilné trestné činy a zejména dětské oběti mohou být traumatizovány i na několik let a toto trauma může být základem pro jejich kriminální budoucnost. Nemělo by se zapomínat ani na sekundárně postižené oběti, tedy pozůstalé po obětech, které trestný čin nepřežily. Tyto osoby se jen těžce vyrovnávají se ztrátou svých nejbližších a je nutné jim rovněž pomáhat. Je nutné ještě podotknout, že delikty jako je terorismus či delikty páchané proti životnímu prostředí či státním institucím nemají individuální oběť, ale zasahují společnost jako celek¹⁹.

Počátky snah o pomoc obětem lze spatřovat v hnutích usilujících o zlepšení postavení a práv obětí v 60. a 70. letech v USA, které se ale spíše než na pomoc obětem zaměřovaly na pachatele s cílem zpřísnit jeho postih. Za hnutí skutečně orientované na poskytování služeb konkrétním obětem lze považovat britské hnutí Victim Support poskytující nejen morální podporu obětem trestné činnosti, ale i informace o průběhu vyšetřování a právní pomoc při

¹⁷ Čírtková L., Forezní psychologie, str. 107, 108

¹⁸ Kuchta J., Válková H. a kol., Základy kriminologie a trestní politiky, str. 175

¹⁹ Kuchta J., Válková H. a kol., Základy kriminologie a trestní politiky, str. 174

uplatňování nároku na finanční kompenzace způsobených škod. Dalšími viktimologicky orientovanými hnutími jsou například Women's Refuge Movement starající se o oběti domácího násilí a Rape Crisis Centres věnující se obětem násilí sexuálního²⁰.

V české republice tuhou úlohu plní nevládní organizace, z nichž největší tradici a rozsah má Bílý kruh bezpečí²¹, dále existují nejrůznější poradny specializované na řešení rodinných a partnerských krizí, linky důvěry nebo fond ohrožených dětí. Některé subjekty se specializují přímo na problém domácího násilí, z nichž lze zmínit krizovou nonstop linku DONA²² provozovanou právě Bílým kruhem bezpečí či občanské sdružení ACORUS²³ nebo občanské sdružení ROSA²⁴ snažící se pomoci nejen ženám, ale i dětem a zaměřující se i na prevenci násilí. Každá z takových organizací kromě poskytování odborné pomoci vytváří vlastní projekty nejen u nás, ale i ve spolupráci s jinými evropskými státy, vydává publikace či zpravodaje, vede informační kampaně apod., to vše s cílem být co nejbližší občanům a pomáhat tam, kde je to nutné. To je ostatně smyslem občanských sdružení plynoucím z Listiny základních práv a svobod²⁵ a dále konkretizovaným zákonem 83/1990 Sb., o sdružování občanů.

Ministerstvo spravedlnosti i díky evropským finančním zdrojům (program Criminal Justice) podporuje projekt společné pomoci Probační a mediační služby a Asociací občanských poraden, kdy se tyto v pomoci obětem vzájemně doplňují. Probační a mediační služba je schopna poskytnout základní poradenství, popřípadě možnost mediace, občanská poradna zase poskytuje dlouhodobější intervenci²⁶. Dokonce byla spuštěna informační kampaň „My se k Vám zády neotočíme“²⁷ kladoucí si za cíl informovat veřejnost o možnosti poskytnutí bezplatné pomoci právě středisky Probační a mediační služby ve spojení s občanskými poradnami v daných městech. Projekt se snaží o rozšiřování poradenských míst se záměrem co nejvíce pomoci obětem trestných činů zpřístupnit, zkvalitnit a zefektivnit.

²⁰ Kuchta J., Válková H. a kol., Základy kriminologie a trestní politiky, str. 175, 176

²¹ <http://www.bkb.cz/>

²² <http://www.donalinka.cz/>

²³ <http://www.acorus.cz/>

²⁴ <http://www.rosa-os.cz/>

²⁵ Čl. 20 odst. 1 ústavního zákona č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod

²⁶ Štern P., Ouředníčková L., Doubravová D., Probace a mediace: Možnosti řešení trestných činů

²⁷ Bilboardová propagační kampaň na podporu obětí trestných činů pod názvem: „ My se k Vám zády neotočíme“ <http://www.restorativnijustice.cz/cz/o-projektu/tiskove-zpravy/36-bilboardova-propagační-kampaň-na-podporu-obětí-trestných-činů-pod-názvem-,-my-se-k-vám-zády-neotočíme“>

5. Oběť z hlediska vyšetřování trestného činu

Smysl zaměřování se nejen na pachatele, ale i na oběť vychází z teze, že právě oběť je klíčem k trestnému činu a jeho pachateli, že je nositelem materiálních a paměťových stop²⁸. To má význam zejména u tzv. vztahových deliktů, kdy se oběť s pachatelem zná. Je většinou oznamovatelem trestného činu, tedy zdrojem prvotních informací důležitých pro začátek trestního stíhání. V trestním řízení pak oběť vystupuje v procesním postavení poškozeného nebo svědka.

Klíčovou úlohu při vyšetřování a objasňování trestného činu hraje jednání s obětí ze strany vyšetřovatele, zejména při provádění výslechu; měl by se tedy snažit o profesionální, lidský a empatický přístup tak, aby do určité míry přispěl ke zbavení se strachu z pachatele a obnově pocitu bezpečí, který je u oběti velmi oslaben, stejně jako důvěra v policii a soudní systém. Zároveň by neměl svým přístupem způsobovat oběti další trauma případnými pochybnostmi o spáchání trestného činu nebo zdůrazňováním jejího spoluzavinění.

Problémem může být falešná, tj. předstíraná viktimizace²⁹, kdy se osoba prezentuje jako oběť, přičemž ale pachatel ani trestný čin neexistují. Falešná viktimizace může být buďto záměrně předstíraná anebo je osoba o své viktimizaci subjektivně přesvědčena.

Orgány činné v trestním řízení by měly oběť řádně poučit zejména o jejích právech v průběhu trestního řízení a programech a možnostech pomoci a péče. Jak vyplývá z výzkumů, oběť nelpí na pomstě či potrestání pachatele, ale má potřebu především jakési satisfakce, proto uplatňuje nejčastěji nárok na náhradu škody³⁰. Oběti, ač by měly být poučeny, často neznají svá práva ani povinnosti, například po oznámení trestného činu mají pocit, že již více nemusí poskytovat součinnost, odmítají vypovídat nebo poskytují neúplné či zkreslené informace, což může souviset s vlivem silně stresující události na lidskou paměť. Nezastupitelnou úlohu při pomoci obětem trestné činnosti má nevládní a neziskový sektor poskytující jim sociální služby a základní právní poradenství s cílem usnadnit jejich návrat k běžnému životu. Oběti často ale o možnosti využití těchto služeb nejsou dostatečně informovány.

²⁸ Čírtková L., Forezní psychologie, str. 131

²⁹ Čírtková L., Forezní psychologie, str. 140

³⁰ Kaiser G., Kriminologie: Úvod do základů, str. 246

6. Postavení poškozeného v trestním řízení

Institutu poškozeného se věnuje oddíl sedmý zákona č. 141/1961 Sb. o trestním řízení soudním ve znění pozdějších předpisů (dále jen „trestní řád“), stejně tak některá z jeho obecných ustanovení. Je to především § 12 odstavec 6, který považuje poškozeného za jednu z procesních stran, která je samostatná a nezávislá na státním zástupci, i když sledují stejný cíl. V souvislosti s ochranou poškozeného v trestním řízení je nutné také zmínit § 8a a § 8b týkající se poskytování informací o trestním řízení a osobách na něm zúčastněných apelující na orgány činné v trestním řízení, aby při poskytování informací o své činnosti veřejnosti neohrozily objasnění skutečností důležitých pro trestní řízení, nezveřejnily o osobách zúčastněných na trestním řízení údaje, které přímo nesouvisejí s trestnou činností, a neporušily zásadu presumpce nevinny. V přípravném řízení nesmí zveřejnit informace umožňující zjištění totožnosti osoby, proti které se vede trestní řízení, poškozeného, zúčastněné osoby a svědka; tyto informace mohou v nezbytném rozsahu zveřejnit pouze pro účely pátrání po osobách nebo pro dosažení účelu trestního řízení³¹. Zvláště má být dbáno na ochranu osobních údajů a soukromí osob mladších 18 let³², což je dále konkretizováno v § 8b odstavci druhém trestního řádu a oddílu 6 zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže)³³.

Jádrem úpravy institutu poškozeného je zejména § 43 trestního řádu, který definuje, kdo je poškozeným a kdo jím není, a stanoví, jaká jsou mu přiznána práva. Dále je pojednáno o uplatnění nároku na náhradu škody a o způsobech zajištění tohoto nároku. Otázkou náhrady škody se pak blíže zabývají § 228 a 229 trestního řádu. § 163 a § 163a hovoří o trestním stíhání se souhlasem poškozeného. Tento souhlas je nutné odlišovat od svolení poškozeného jakožto okolnost vylučující protiprávnost spáchaného činu³⁴.

Za poškozeného je považován ten, jemuž byla trestným činem způsobena majetková škoda. Tato je definována jako majetková újma, kterou lze vyjádřit v penězích a která spočívá ve zmenšení majetku poškozeného nebo v neuskutečněném přínosu do majetku

³¹ § 8a odst. 1 trestního řádu

³² § 8a odst. 2 trestního řádu

³³ § 52, 53, 54 zákona o soudnictví ve věcech mládeže

³⁴ § 30 trestního zákoníku

poškozeného³⁵. Na fakt, že byla způsobena taková škoda, nemá vliv, zda ji pachatel nahradil či nikoli. Za poškozeného je dále pokládán ten, komu bylo trestným činem ublíženo na zdraví a ten, komu byla způsobena morální nebo jiná škoda³⁶. Škodou ve smyslu § 43 odstavce prvního trestního řádu je tedy nejen škoda majetková nebo na zdraví, ale škoda morální nebo jiná, tedy škoda v širším smyslu, tj. škodlivý zásah do práv a zájmů, které jsou chráněny zákonem, i když takový zásah nemá za následek vznik nároku na náhradu škody. Nárokem podle tohoto paragrafu není tedy nárok na zadostiučinění vycházející z § 13 odstavce 1 občanského zákoníku³⁷. Jak vyplývá z dikce § 43 odstavce druhého trestního řádu, poškozeným není ten, kdo se cítí být trestným činem morálně nebo jinak poškozen, neboť vzniklá újma není zapříčiněna zaviněním pachatele; mezi trestným činem a způsobeným následkem tedy musí být příčinná souvislost³⁸. Dle prvního odstavce § 44 nemohou být oprávnění poškozeného přiznána tomu, kdo je v trestním řízení stíhán jako spoluobviněný³⁹. Také uplatňuje-li práva poškozeného osoba, které toto právo nepřísluší, soud ji jako poškozeného k hlavnímu líčení nepřipustí. Pokud poškozená osoba nedisponuje způsobilostí k právním úkonům, popřípadě je jí tato omezena, vykonává její práva její zákonný zástupce, popřípadě soudem ustanovený opatrovník.

Poškozené můžeme dělit do dvou skupin podle kritéria možnosti žádání náhrady škody. Odstavec třetí § 43 trestního řádu přiznává poškozenému majícímu proti obžalovanému nárok na náhradu škody právo žádat, aby soud obžalovanému v odsuzujícím rozsudku uložil poškozenému povinnost nahradit tuto škodu, čímž se takový poškozený a obžalovaný stávají subjekty adhezního řízení⁴⁰. Je zde na poškozeného kladen požadavek vznést návrh týkající se nároku na náhradu škody včas – nejpozději u hlavního líčení před zahájením dokazování⁴¹, nejlépe již v přípravném řízení, kde je také mimo jiné o tomto právu poučen. Z návrhu musí

³⁵ Jelínek J. a kol., Trestní právo procesní, str. 244

³⁶ § 43 odst. 1 trestního řádu

³⁷ Viz. 3 To 183/98 - Nárok fyzické osoby na náhradu nemajetkové újmy v penězích podle § 13 odst. 2 ObčZ nelze ztotožňovat s nárokem poškozeného na náhradu škody podle § 43 odst. 2 TrŘ, o kterém je oprávněn soud rozhodnout v rámci trestního řízení.

³⁸ § 43 odst. 2 trestního řádu; viz. 4 Tdo 3/2010 - V trestním (adhezním) řízení lze uplatňovat nárok na náhradu pouze majetkové škody způsobené trestným činem (§ 43 odst. 3, § 228 odst. 1 TrŘ). Takovou škodou je především škoda, která je následkem trestného jednání konkrétního pachatele a jejíž vznik je v příčinné souvislosti se skutkem uvedeným ve výroku odsuzujícího rozsudku. Předmětem adhezního řízení proto nemůže být škoda způsobená jiným skutkem (jiným konkrétním jednáním), byť třeba i téhož obviněného.

³⁹ § 44 odst. 1 trestního řádu

⁴⁰ Jelínek J. a kol., Trestní právo procesní, str. 253

⁴¹ § 43 odst. 3 trestního řádu

jasně vyplývat, z jakých důvodů a v jaké výši se nárok na náhradu škody uplatňuje⁴². Návrh poškozeného je podmínkou nutnou, neboť soud nemůže o tomto rozhodnout z moci úřední. Poškozený může být také se svými právy odkázán na řízení ve věcech občanskoprávních, popřípadě na řízení před jiným příslušným orgánem, za předpokladu, že podle výsledků dokazování pro vyslovení povinnosti k náhradě škody není podklad nebo pokud by bylo pro rozhodnutí o povinnosti k náhradě škody třeba provádět další dokazování, které přesahuje potřeby trestního stíhání a podstatně by je protáhlo, stejně tak v případě, že soud přizná uplatněný nárok na náhradu škody jen zčásti nebo dojde ke zproštění obžalovaného obžaloby⁴³. V žádném případě ovšem nelze nárok poškozeného zamítnout. Oprávnění poškozeného žádat na obžalovaném náhradu škody přechází i na jeho právního nástupce, na rozdíl od práva na odškodnění bolesti a ztížení společenského uplatnění, neboť tyto jsou vázány výlučně na osobu poškozeného a jeho smrtí zanikají⁴⁴.

6.1. Práva poškozeného v trestním řízení

Poškozenému je přiznáno zejména oprávnění činit návrhy na doplnění dokazování, nahlížet do spisů, zúčastnit se hlavního líčení a veřejného zasedání konaného o odvolání a před skončením řízení se k věci vyjádřit⁴⁵. Může se nechat zastupovat zmocněncem, podat

⁴² Viz. 8 Tz 127/99 - Požadavek poškozeného na náhradu škody ve smyslu § 43 odst. 2 tr.ř. je dostatečně konkretizován co do důvodu a výše, pokud poškozený na závěr své výpovědi uvede, že žádá, aby mu "pachatel uhradil vzniklou škodu" a uvede její výši. Rozhodná je výše požadované náhrady škody tak, jak je zadokumentována ve spisu, a to i v případě když při protokolaci došlo ke zjevné písařské chybě, o jejíž opravu však poškozený nepožádal.

⁴³ § 229 trestního řádu

⁴⁴ Viz. též § 579 odst. 1 občanského zákoníku; 8 Tdo 1019/2005 - Smrtí poškozeného, který má proti obviněnému nárok na náhradu škody způsobené trestným činem ve smyslu § 43 odst. 3 tr. ř., zaniká jeho způsobilost k právům a povinnostem dle § 7 odst. 2, věty první, obč. zák. Poškozenému, který zemřel, proto nelze přiznat nárok na náhradu škody způsobené trestným činem podle § 228 tr. ř., třebaže ho před svou smrtí včas a řádně uplatnil v trestním řízení. Úmrtím poškozeného přechází takový nárok na náhradu škody na jeho dědice, a to v rozsahu, v jakém náležel poškozenému v okamžiku jeho smrti.

⁴⁵ § 43 odst. 1 trestního řádu; k tomu též Pl. ÚS 587/04 - Jakkoliv je poškozený coby strana trestního řízení vybaven celou řadou procesních práv, upravených v § 43 a násl. tr. ř., je třeba výkon těchto práv sladit s účelem trestního řízení (náležitě zjistit trestné činy a jejich pachatele podle zákona spravedlivě potrestat, srov. § 1 odst. 1 tr. ř.). V posuzované věci je navíc postavení stěžovatele specifické v tom směru, že v trestním řízení vystupuje nejen v pozici poškozeného, ale i svědka, tedy nositele důkazu, přičemž vzhledem k účelu trestního řízení a požadavku zjištění skutkového stavu bez důvodných pochybností (§ 2 odst. 5 tr. ř.), převažuje v trestním řízení zájem na stěžovatelově nezkráslené svědecké výpovědi. Pokud v této věci postupoval předseda senátu podle ustanovení § 209 odst. 1 tr. ř. a neumožnil stěžovateli být přítomen při výslechu obžalovaného v hlavním líčení z obavy, že by jeho budoucí svědecká výpověď mohla být výsledkem obžalovaného ovlivněna, nedošlo tím k porušení ústavně garantovaných práv stěžovatele, zakotvených v článcích 36 odst. 1 a 37 odst. 3 Listiny základních práv a svobod.

stížnost proti usnesení o odložení věci, také proti usnesení státního zástupce o postoupení věci jinému orgánu, o zastavení trestního stíhání, o podmíněném zastavení trestního stíhání, proti usnesení, že se obviněný ve zkušební době osvědčil, usnesení o schválení narovnání. Dále může žádat státního zástupce, aby byly odstraněny průtahy v řízení nebo závady v postupu policejního orgánu nebo v postupu státního zástupce⁴⁶. Poškozený také může navrhnout, aby soud odsouzenému uložil povinnost nahradit mu zcela nebo zčásti náklady související s jeho účastí v trestním řízení.

Poškozený, který má nárok na náhradu škody, má především právo tento nárok vůči obviněnému uplatnit, jakož i právo navrhnout jeho zajištění na majetku obviněného, je-li důvodná obava, že uspokojení nároku bude mařeno nebo ztěžováno⁴⁷. Dále může napadnout odvoláním rozsudek pro nesprávnost výroku o náhradě škody nebo proto, že takový výrok učiněn nebyl. Navíc takový poškozený má právo na náhradu nákladů potřebných k účelnému uplatnění jeho nároku na náhradu škody. Majetkové poměry poškozeného mohou zakládat nárok na jeho bezplatné zastoupení zmocněncem, popřípadě zastoupení za sníženou odměnu⁴⁸. Má rovněž možnost podat stížnost proti usnesení o zastavení trestního stíhání či o postoupení věci jinému orgánu.

Poškozenému (i svědkovi) přiznává § 44a trestního řádu právo žádat informace o pachateli trestného činu týkající se jeho propuštění nebo uprchnutí z vazby či výkonu trestu odnětí svobody.

Poškozený se také může svých procesních práv, které mu trestní řád přiznává, vzdát, a to výslovným prohlášením sděleným orgánu činnému v trestním řízení⁴⁹, musí však o nich být nejprve poučen⁵⁰.

Významným právem poškozeného majícím vliv vůbec na samotné zahájení trestního řízení je možnost udělení souhlasu s trestním stíháním pachatele. Je tím chráněn zájem poškozeného, který má k pachateli blízký vztah. Myslím, že ale poškozený tímto není nijak chráněn, ba naopak může být vystaven dalšímu příkoří ze strany pachatele s cílem přimět ho,

⁴⁶ § 157 odst. 1 trestního řádu

⁴⁷ § 47 odst. 1 trestního řádu

⁴⁸ § 51a trestního řádu

⁴⁹ § 43 odst. 4 trestního řádu

⁵⁰ § 46 trestního řádu

aby souhlas neudělil. Odstavec první § 163 trestního řádu obsahuje taxativní výčet trestných činů, u nichž je pro zahájení trestního stíhání pachatele souhlas ze strany poškozeného obligatorní⁵¹. Výjimku z tohoto představuje § 163a odstavec první obsahující důvody, které znemožňují udělení takového souhlasu⁵², například byla-li trestným činem způsobena smrt. Svůj souhlas může vzít poškozený výslovným prohlášením kdykoli zpět, a to až do doby, než se odvolací soud odebere k závěrečné poradě. Výslovně odepřený souhlas však nelze znovu udělit⁵³. Jestliže se poškozený na výzvu orgánu činného v trestním řízení ohledně svého souhlasu ihned nevyjádří, je mu k tomuto poskytnuta přiměřená lhůta, nejdéle však 30 dnů, přičemž po jejím marném uplynutí již souhlas s trestním řízením dát nelze⁵⁴. Na souhlas poškozeného se také váže provedení mediace mezi ním a obviněným, který mu trestným činem způsobil škodu⁵⁵.

V souvislosti s úlohou poškozeného v trestním procesu je nutno krátce zmínit práva a povinnosti svědka spočívající především v povinnosti se na předvolání orgánů činných v trestním řízení dostavit k hlavnímu líčení a vypovídat o tom, co je mu o trestném činu, jeho pachateli nebo okolnostech důležitých pro trestní řízení známo, vypovědět pravdu a nic nezamlčet⁵⁶. Je jej třeba poučit zejména o právu odepřít výpověď, jestliže by jí způsobil nebezpečí trestního stíhání sobě, svému příbuznému v pokolení přímém, svému sourozenci, osvojiteli, osvojenci, manželu nebo druhovi anebo jiným osobám v poměru rodinném nebo obdobném, jejichž újmu by právem pociťoval jako újmu vlastní⁵⁷. § 55 trestního řádu v odstavci druhém pamatuje i na situaci, kdy by svědkovi nebo osobě jemu blízké v souvislosti s podáním svědeckví hrozila újma na zdraví nebo jiné vážné nebezpečí. Pokud by nešlo ochránit svědka jiným způsobem, orgán činný v trestním řízení by učinil opatření k utajení totožnosti i podoby svědka. Zde je nutno zdůraznit, že posouzení jakékoli hrozby je plně na orgánech činných v trestním řízení a svědek svou ochranu nemůže sám iniciovat. Ve zvláštních způsobech ochrany svědků a osob jim blízkých je odkázáno na zákon o zvláštní

⁵¹ § 163 odst. 1 trestního řádu

⁵² § 163a odst. 1 trestního řádu

⁵³ § 163 odst. 2 trestního řádu

⁵⁴ § 163a odst. 2 trestního řádu; viz. též 5 To 31/2002 - Souhlas poškozeného s trestním stíháním obžalovaného musí být určitým a srozumitelným projevem jeho vůle adresovaným orgánu činnému v trestním řízení; význam vyjádření poškozeného nelze vyvozovat implicitně (např. z okolností případu, jeho vztahu k obžalovanému, z výpovědi svědků apod.).

⁵⁵ § 2 odst. 2 zákona č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě

⁵⁶ § 101 odst. 1 trestního řádu

⁵⁷ Osoba blízká dle § 116 občanského zákoníku

ochraně svědka⁵⁸. Utajený svědek je tedy zvláštní kategorií subjektů v trestním řízení, kterému je poskytnuta speciální ochrana. V souvislosti s tímto se nabízí zmínit, že navrhovaný zákon o obětech trestných činů vymezuje kategorii zvlášť zranitelných obětí, kterým přiznává některá nadstandardní práva (viz. dále).

7. Koncepce restorativní justice

Restorativní programy vychází, jak již sám název napovídá, z restorativního, tj. obnovujícího přístupu, tedy preferují spíše než potrestání pachatele odstranění způsobené újmy a morální i materiální nápravu škody ze strany pachatele. Zaměřují se také na hledání a odstraňování příčin, které vedly pachatele ke spáchání trestného činu a na přijetí vhodných opatření snižujících riziko jeho recidivy. Jsou vlastně doplněním přístupu retributivního⁵⁹. Tento způsob řešení situace mezi obětí, respektive poškozeným trestným činem, a jeho pachatelem stojí na principiálních základech respektu nejen vůči oběti, ale i pachateli, snaží se přimět pachatele k přijetí odpovědnosti za spáchaný čin a motivovat ho k obnově narušených vztahů, je mu imanentní zejména participace všech účastníků trestného činu na jeho řešení, jedná se tedy o dobrovolný dialog mezi stranami konfliktu, jehož účelem je řešení přijatelné pro všechny strany.

Jedním z takovýchto programů je i mediace, tedy mimosoudní setkání poškozeného s pachatelem za účasti třetí nestranné osoby, mediátora, které by mělo docílit dohody mezi oběma stranami a odstranění způsobené újmy zpravidla rychleji než klasickou soudní cestou⁶⁰. Cílem poškozeného je totiž především nahrazení způsobené újmy a morální satisfakce ať už spočívá v odsouzení pachatele nebo ve smírném řešení sporu. Mediace se může uplatnit v případech, kdy se pachatel k činu dozná a je ochoten napravit jeho důsledky, také poškozený musí s tímto postupem souhlasit. Vhodné je její uplatnění především v případě mladistvých pachatelů a prvopachatelů, aby nebyli procesem následujícím po spáchání činu zbytečně stigmatizováni a aby nedostali nálepku problémového jedince, která

⁵⁸ Zákon č. 137/2001 Sb., o zvláštní ochraně svědka a dalších osob v souvislosti s trestním řízením ve znění pozdějších předpisů

⁵⁹ Štern P., Ouředníčková L., Doubravová D., Probace a mediace: Možnosti řešení trestných činů, str. 35

⁶⁰ Štern P., Ouředníčková L., Doubravová D., Probace a mediace: Možnosti řešení trestných činů, str. 39

by mohla ovlivnit jejich další vývoj a chování negativním směrem. Je rovněž nutné věnovat dostatek času a pozornosti tomu, zda pachatel dostatečně reflektuje svou odpovědnost, zda se chce skutečně druhé straně omluvit a dohodnout se s ní na nápravě činem dotčeného stavu a jeho jednání není jen účelové, což by mohlo následně vést k další viktimizaci oběti.

Je důležité, aby pracovník Probační a mediační služby spolupracoval s orgány činnými v trestním řízení; o výsledku mediace zpracuje pro potřeby státního zástupce, popřípadě soudce závěrečnou zprávu a doporučí ve věci další postup⁶¹. Důsledkem mediace jsou tzv. odklony v trestním řízení - podmíněné zastavení trestního stíhání⁶² a narovnání⁶³ nebo uložení alternativních trestů.

Existují i případy, kdy mediaci nelze provést například z důvodu nesouhlasu poškozeného nebo pachatele, poškozeným je právnická osoba nebo poškozený vůbec chybí. Za těchto předpokladů jsou Probační a mediační službou vyvíjeny i jiné činnosti směřující k urovnání konfliktního stavu, a to zejména vypracování zprávy před rozhodnutím, která je výsledkem dlouhodobější systematické spolupráce s pachatelem, a zprávy o spolupráci s klienty, opět sloužící jako podklad pro rozhodnutí státního zástupce či soudce⁶⁴.

8. Mezinárodní aspekty

Postavením obětí a možnostmi jejich pomoci se zabývá celá řada dokumentů vydávaných na půdě Evropské Unie, zejména rozhodnutí a směrnice, se kterými by se právní řády členských států měly harmonizovat, ale i nezávazná a právně nevynutitelná doporučení, která jsou však neméně důležitá.

Významným mezinárodním dokumentem v této oblasti je Deklarace základních principů spravedlnosti pro oběti trestných činů a zneužití moci 40/34 vydaná Valným shromážděním OSN 29.11.1985⁶⁵ s Mezinárodní příručkou pomoci obětem o využití a

⁶¹ Štern P., Ouředníčková L., Doubravová D., Probace a mediace: Možnosti řešení trestných činů, str. 54

⁶² § 307 trestního řádu

⁶³ § 309 trestního řádu

⁶⁴ Štern P., Ouředníčková L., Doubravová D., Probace a mediace: Možnosti řešení trestných činů, str. 60, 61

⁶⁵ Declaration of the Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power 1985 (General Assembly resolution 40/34)

aplikaci Deklarace OSN, která se zabývá zejména krizovým řešením situací, přičemž vyjmenovává formy takovýchto intervencí, zahrnující krizová centra, azylové domy, linky důvěry, stejně jako například poskytování oblečení. Dále se zabývá právní pomocí a poradenstvím v průběhu trestního řízení, zaměřuje se i na oblast prevence a posilování právního vědomí. Deklarace definuje oběti jako osoby, kterým byla individuálně nebo kolektivně způsobena škoda, včetně fyzické nebo psychické újmy, emocionální strádání, majetkové škody nebo značné škody na jejich základních právech konáním nebo opomenutím, které je v rozporu s vnitrostátními zákony členských států včetně těch, které zakazují zneužití moci⁶⁶; za určitých okolností se oběťmi rozumí i nejbližší členové rodiny nebo osoby, které jsou v bezprostřední péči oběti, včetně pozůstalých osob po oběti, osoby, které utrpěly škodu tím, že se pokoušely pomoci oběti anebo, které se ocitly v obtížném postavení při zabraňování viktimizace⁶⁷. Deklarace pojednává především o spravedlivém zacházení s oběťmi v justičním systému, o jejich odškodňování a o materiální, lékařské, psychologické a sociální pomoci, ať už ze strany vládních či nevládních organizací⁶⁸.

V roce 1983 Rada Evropy vydala Evropskou úmluvu o kompenzaci obětí násilných trestných činů⁶⁹, kterou následovaly dvě doporučení – Doporučení o postavení oběti v rámci trestního práva a trestního řízení⁷⁰ (1985) a Doporučení o pomoci obětem a o prevenci viktimizace⁷¹ (1987). Doporučení č. R (85) 4 o domácím násilí⁷² se věnuje přímo oblasti domácího násilí a řeší způsoby, jak pomoci přímo jeho obětem.

⁶⁶ 1. "Victims" means persons who, individually or collectively, have suffered harm, including physical or mental injury, emotional suffering, economic loss or substantial impairment of their fundamental rights, through acts or omissions that are in violation of criminal laws operative within Member States, including those laws proscribing criminal abuse of power. (Declaration of the Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power 1985)

⁶⁷ 2. A person may be considered a victim, under this Declaration, regardless of whether the perpetrator is identified, apprehended, prosecuted or convicted and regardless of the familial relationship between the perpetrator and the victim. The term "victim" also includes, where appropriate, the immediate family or dependants of the direct victim and persons who have suffered harm in intervening to assist victims in distress or to prevent victimization. (Declaration of the Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power 1985)

⁶⁸ Declaration of the Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power 1985

⁶⁹ European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes (ETS No. 116)

⁷⁰ Recommendation No. (85) 11 of the Committee of Ministers to Member States on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure

⁷¹ Recommendation No. R (87) 21 of the Committee of Ministers to Member States on Assistance to Victims and the Prevention of Victimization

⁷² Recommendation No. R (85) 4 of the Committee of Ministers to Member States on Violence in the Family

Za zmínku stojí i Doporučení č. 13 o šíření informací prostřednictvím masově komunikačních prostředků ve vztahu k trestnímu řízení z 10. července 1993, které se snaží zajistit povinnost respektovat právo na ochranu soukromí poškozených při poskytování informací o trestním řízení. Tato oblast je velmi ošemetná, neboť musí být zachována proporcionalita při střetu dvou základních lidských práv, a to práva na soukromí a práva na svobodu projevu s přihlédnutím k tomu, že média mohou podávat neúplné informace a zkreslovat situaci, což může mít velmi negativní dopad na oběti a může vést až k jejich sekundární viktimizaci. Doporučení č. (2006) 8 z 14. června 2006 o pomoci obětem trestných činů⁷³ stojící na obecných zásadách respektování lidských práv oběti doporučuje členským státům zejména zřizování specializovaných středisek tak, aby poskytované služby byly co nejdostupnější, upravuje také množství a charakter informací, na které mají oběti právo, zabývá se i odškodňováním, přičemž stanoví subsidiaritu odškodnění ze strany státu⁷⁴; stanoví i požadavky pro výcvik personálu všech orgánů a institucí, se kterými se dostává oběť do kontaktu. Klade důraz na mezinárodní spolupráci, stejně tak na zvyšování informovanosti veřejnosti o důsledcích trestné činnosti, zejména jejím dopadu na oběti a v neposlední řadě klade též požadavek na provádění viktimologických výzkumů v jednotlivých státech. V případě důvěrných informací požaduje, aby jasně formulované normy stanovily podmínky, za nichž lze poskytnout informace týkající se oběti třetím osobám. Doporučení zmiňuje výslovný souhlas ze strany oběti a existenci právního požadavku či oprávnění tak učinit⁷⁵.

Stěžejním dokumentem Evropské Unie upravující tuto materii je Rámcové rozhodnutí Rady 2001/220/JHA⁷⁶ z 15. března 2001 o postavení obětí v trestním řízení, které mimo jiné vykládá pojem oběti tak, že se vztahuje pouze na fyzické, nikoli na právnické osoby⁷⁷. Zdůrazňuje respekt a profesionální přístup vyškolených pracovníků k oběti, její právo na informace a odškodnění, požaduje mimo jiné rovněž spolupráci členských států v této oblasti.

⁷³ Recommendation Rec (2006) 8 of the Committee of Ministers to Member States on Assistance to Crime Victims

⁷⁴ Čl. 8.9. Doporučení R (2006) 8 o pomoci obětem trestných činů - Státní odškodnění by mělo být poskytnuto v takovém rozsahu, kdy škoda není pokryta jinými zdroji, jako jsou pachatel, pojištění, státem placené zdravotní a sociální dávky

⁷⁵ Čl. 11 Doporučení R (2006) 8 o pomoci obětem trestných činů – Důvěrnost informací

⁷⁶ Council framework decision on the standing of victims in criminal proceedings, 15th of March 2001 (2001/220/JHA)

⁷⁷ Čl. 1 písm. a) Rámcového rozhodnutí – definice: Oběť je fyzická osoba, která utrpěla škodu, včetně fyzické nebo mentální újmy, citového strádání nebo ekonomické ztráty v přímé souvislosti se skutky nebo opomenutím a zanedbáním, které jsou porušením trestního zákona členského státu

Zmiňuje jej i důvodová zpráva k návrhu zákona o obětech trestných činů v rámci zhodnocení souladu této právní úpravy s ústavním pořádkem České republiky, mezinárodními smlouvami, jimiž je Česká republika vázána, a s právem Evropské Unie. Tento návrh má být také v souladu se směrnicí Rady 2004/80/ES ze dne 29. dubna 2004 o odškodňování obětí trestných činů⁷⁸, směrnicí Evropského parlamentu a Rady 2011/36/EU ze dne 5. dubna 2011 o prevenci obchodování s lidmi, boji proti němu a o ochraně obětí, kterou se nahrazuje rámcové rozhodnutí Rady 2002/629/SVV. Návrh zákona kalkuluje i s návrhem směrnice Evropského parlamentu a Rady stanovící pravidla pro práva, podporu a ochranu obětí trestných činů. Dle důvodové zprávy návrh zákona přihlédl i k judikatuře soudních orgánů EU, a to zejména k rozsudkům Pupino⁷⁹, Dell'Orto⁸⁰, Katz⁸¹, Eredics⁸², Cowan⁸³, stejně jako k výše zmíněným doporučením týkajících se pomoci obětem trestných činů, ochraně před viktimizací a o jejich postavení v rámci trestního zákona a soudního procesu.

9. Platná právní úprava

Zákon 209/1997 Sb. o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti a o změně a doplnění některých zákonů

Zákon 209/1997 Sb. o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti a o změně a doplnění některých zákonů (dále jen „zákon o peněžité pomoci obětem trestné činnosti“) ze dne 31. července 1997, který nabyl účinnosti 1. ledna 1998, je tvořen osmnácti paragrafy rozdělenými do tří částí, z nichž samotnou úpravu poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti obsahuje část první skládající se z § 1 až § 14. Zmíněný zákon je v českém právu výrazem Evropské úmluvy o odškodňování obětí násilných trestných činů z roku 1983.

⁷⁸ V přeshraničních případech stojí tato Směrnice na principu teritoriality, tj. povinnost odškodnění má stát, na jehož území došlo ke spáchání trestného činu; viz. též § 34, 35, 36 návrhu zákona o obětech trestných činů

⁷⁹ Case C-105/03, Maria Pupino

⁸⁰ Case C-467/05, Giovanni Dell'Orto

⁸¹ Case C-404/07, Gyorgy Katz

⁸² Case C-205/09, Emil Eredics

⁸³ Case C-186/97, William Cowan

V odstavci prvním § 2 tohoto zákona je definována oběť jako fyzická osoba, které v důsledku trestného činu vznikla škoda na zdraví⁸⁴. Za oběť se považuje i osoba pozůstalá po oběti, která v důsledku trestného činu zemřela, jestliže této osobě zemřelý poskytoval výživu nebo byl povinen ji poskytovat⁸⁵. § 2 odstavec 3 hovoří o účelu zákona, kterým je jednorázové poskytnutí peněžité částky k překlenutí zhoršené sociální situace způsobené obětí trestným činem. Pomoc je vázaná na občanství, popřípadě trvalý pobyt⁸⁶. V rámci principu reciprocity je pomoc poskytována i cizím státním příslušníkům s odkazem na mezinárodní smlouvu⁸⁷. V § 4 je pro poskytnutí pomoci stanovena podmínka plného neuhrazení vzniklé škody. Další podmínku stanoví § 5, který váže poskytnutí pomoci na odsuzující rozsudek nebo rozsudek, kterým byl pachatel pro nepřičetnost zproštěn obžaloby, popřípadě pokud nejsou důvodné pochybnosti o tom, že se stal trestný čin, v důsledku kterého byla oběti způsobena škoda na zdraví. Naopak pomoc stát neposkytne, jestliže je oběť stíhána jako spoluobviněná v trestním řízení vedeném pro trestný čin, v důsledku kterého byla poškozena na zdraví, nebo byla účastníkem takového trestného činu, jestliže nedala souhlas k trestnímu stíhání pachatele trestného činu (a tento souhlas je podmínkou zahájení trestního stíhání nebo pokračování v něm) nebo vzala-li tento souhlas zpět, dále pokud neposkytla orgánům činným v trestním řízení potřebnou součinnost⁸⁸. Pro poskytnutí pomoci je rovněž nutné, aby celková výše bodového hodnocení za bolest dle vyhlášky č. 440/2001 Sb., o odškodňování bolesti za ztížené společenské uplatnění dosáhla alespoň 100 bodů. Proto by si oběť měla od ošetřujícího lékaře vyžádat zprávu o zranění obsahující i toto bodové ohodnocení. § 7 se zabývá výší poskytnuté pomoci, přičemž tato nesmí ve svém součtu přesáhnout třicetinasobek nejnižší měsíční mzdy pro účely trestního zákona stanovené nařízením vlády ČSFR č. 464/1991 Sb. § 8 uvažuje o možnosti snížení nebo dokonce nepřiznání pomoci dle § 7 s přihlédnutím k sociální situaci oběti a k tomu, do jaké míry oběť spoluzavinila vznik škody a zda oběť využila všech zákonných prostředků, aby uplatnila nárok na náhradu škody na pachateli. Pro poskytnutí pomoci musí oběť podat žádost u Ministerstva spravedlnosti, na což je stanovena prekluzivní lhůta jednoho roku ode dne spáchání trestného činu⁸⁹. V § 12 odstavci 1 je stanoveno pravidlo, že oběť, které byla poskytnuta pomoc, je povinna do pěti let

⁸⁴ § 2 odst. 1 zákona o peněžité pomoci obětem trestné činnosti

⁸⁵ § 2 odst. 2 zákona o peněžité pomoci obětem trestné činnosti

⁸⁶ § 3 odst. 1 zákona o peněžité pomoci obětem trestné činnosti

⁸⁷ § 3 odst. 2 zákona o peněžité pomoci obětem trestné činnosti

⁸⁸ § 6 odst. 1 zákona o peněžité pomoci obětem trestné činnosti

⁸⁹ § 9 odst. 2 zákona o peněžité pomoci obětem trestné činnosti

ode dne, kdy jí byla poskytnuta pomoc, odvést na účet Ministerstva spravedlnosti částky, které obdržela jako náhradu škody až do výše poskytnuté pomoci. Po uplynutí této pětileté lhůty má stát dvouletou prekluzivní lhůtu na uplatnění svého nároku na vrácení poskytnuté pomoci⁹⁰. Práva na vrácení poskytnuté pomoci se stát může na základě žádosti oběti vzdát, vzhledem k sociální situaci oběti, celkové výši způsobené škody a výši náhrady, kterou oběť obdržela⁹¹. Orgány činné v trestním řízení jsou povinny oběť poučit o podmínkách, za nichž lze poskytnutí pomoci žádat⁹².

Smyslem tohoto zákona je tedy poskytnutí finanční pomoci oběti trestného činu alespoň jako částečnou kompenzaci utrpěné újmy představující zhoršení sociálního postavení, a to na její žádost co nejdříve po jeho spáchání. Odškodněním má být pokryt alespoň ušlý výdělek, náklady spojené s léčením, výlohy spojené s pohřbem a ušlé výživné⁹³. O nároku oběti na náhradu škody rozhoduje Ministerstvo spravedlnosti⁹⁴, čímž vznikají právní vztahy mezi obětí a státem, neboť by nebylo vhodné a spravedlivé, aby oběť byla odkázána pouze na odškodnění ze strany pachatele, který často nemá dostatek prostředků, je trestně neodpovědný anebo nemusí být vůbec vypátrán. Na druhou stranu, o náhradu škody by se měl postarat právě pachatel, ať již dobrovolně nebo z donucení – poškozený má právo po pachateli trestného činu požadovat náhradu škody přímo v trestním řízení (adhezní řízení). Pokud je poškozený v adhezním řízení alespoň částečně úspěšný, má stát vůči oběti právo na vrácení vyplacené pomoci, přičemž tohoto práva se může i vzdát.

Stávající právní úprava je tedy založena především na peněžité kompenzaci újmy vzniklé obětem trestné činnosti vycházející ze zákona o peněžité pomoci obětem trestné činnosti. Procesní práva obětí jakožto poškozených obsahuje trestní řád, o sociálních službách poskytovaným obětem pojednává zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Úprava práv obětí je tedy do jisté míry roztržštěná, chybí úprava komplexní, která by zajišťovala vyšší standard práv obětí. Na tuto situaci reaguje snaha nikoli o novelizaci stávajících předpisů, ale o přijetí speciálního zákona na ochranu obětí trestných činů, objevující se již od roku 2008. Jak vyplývá z důvodové zprávy k návrhu tohoto zákona, úprava záležející v několika předpisech je již nadále nepřijatelná, pro oběti, jakožto adresáty těchto norem, nesrozumitelná

⁹⁰ § 12 odst. 2 zákona o peněžité pomoci obětem trestné činnosti

⁹¹ § 12 odst. 3 zákona o peněžité pomoci obětem trestné činnosti

⁹² § 14 zákona o peněžité pomoci obětem trestné činnosti

⁹³ § 7 odst. 1 zákona o peněžité pomoci obětem trestné činnosti

⁹⁴ § 9 odst. 3 zákona o peněžité pomoci obětem trestné činnosti

a nejlepším řešením se jeví přijetí samostatného zákona považujícího oběť za subjekt zvláštní péče ze strany státu.

10. Postavení obětí de lege ferenda

Zákon o obětech trestných činů a o změně některých zákonů (vládní návrh rozeslaný poslancům 27. února 2012 jako sněmovní tisk č. 617)

Zákon o obětech trestných činů a o změně některých zákonů (dále jen „zákon o obětech trestných činů“) je ve srovnání se zákonem 209/1997 Sb., o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti úpravou daleko rozsáhlejší a detailnější (skládá se z 57 paragrafů). Jeho účelem je především zabezpečit oběti některá neprocesní práva, a tak zlepšit její postavení nejen v trestním řízení. Je zde rovněž potřeba harmonizovat právní úpravu s mezinárodními závazky a právem Evropské unie, zejména s Rámcovým rozhodnutím Rady EU 2001/220/JHA z 15. března 2001 o postavení obětí v trestním řízení a Směrnicí Rady 2004/80/ES z 29. dubna 2004 o odškodňování obětí trestných činů. Tento zákon upravuje práva obětí trestných činů, poskytování jim peněžité pomoci a taktéž upravuje vztahy mezi státem a subjekty, které jim poskytují služby⁹⁵.

Návrh zákona se obsahuje 57 paragrafů. Prvních 50 paragrafů tvoří část první pojednávající o právech obětí trestných činů a podpoře subjektů poskytujících těmto obětem pomoc. Část druhá až sedmá hovoří o změně trestního řádu, zákona o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti, zákona o soudnictví ve věcech mládeže, zákona o sociálních službách a trestního zákoníku. Část osmá stanovuje nabytí účinnosti prvním dnem šestého kalendářního měsíce následujícím po dni jeho vyhlášení, s výjimkou ustanovení § 39 až 43, § 44 odst. 2, § 47, § 48 odst. 2 a § 49 písm. f), která nabývají účinnosti prvním dnem druhého kalendářního měsíce následujícího po dni jeho vyhlášení⁹⁶.

⁹⁵ § 1 návrhu zákona o obětech trestných činů

⁹⁶ § 57 návrhu zákona o obětech trestných činů

10.1. Základní zásady

§ 3 po samotném vymezení pojmu oběť, což provádí § 2, obsahuje základní zásady, na kterých tento zákon stojí a které mají význam především interpretační. Za oběť je třeba považovat každou osobu, která se obětí cítí být, pokud nevyjde najevo opak nebo zcela zjevně nezneužívá postavení oběti⁹⁷. Je zde tedy stanovena vyvratitelná domněnka statusu oběti, který se u osoby presumuje a i v pochybnostech se má mít za to, že tento status oběti náleží.

Dále je vyjádřena zásada respektování osobnosti a důstojnosti oběti, šetrného a zdvořilého přistupování k ní s ohledem na její věk, zdravotní stav, rozumovou vyspělost a kulturní identitu tak, aby nedocházelo k prohlubování újmy způsobené obětí trestným činem nebo k újmě druhotné. Touto zásadou by se měly řídit všechny instituce, se kterými oběť přijde do styku, zejména orgány činné v trestním řízení a další orgány veřejné moci, subjekty zapsané v registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů, zdravotnická zařízení, znalci, obhájci a rovněž i sdělovací prostředky⁹⁸. Citlivé a lidské zacházení při respektování důstojnosti oběti je důležitou prevencí sekundární viktimizace oběti, stejně jako nezpochybňování trestného činu, jeho bagatelizace či zdůrazňování podílu oběti na něm. Je také nepřijatelná jakákoli diskriminace oběti z hlediska její rasy, etnického původu, národnosti, pohlaví, sexuální orientace, věku, zdravotního postižení, náboženského vyznání, víry či světového názoru; obětem náleží stejná práva bez ohledu na jejich státní občanství (s výjimkou týkající se práva na peněžitou pomoc ze strany státu)⁹⁹. Oběť musí být také srozumitelně informována o svých právech a musí mít možnost jejich plnohodnotného uplatnění. Tuto informační povinnost mají orgány činné v trestním řízení a subjekty zapsané v registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů, přičemž by mezi nimi měla probíhat spolupráce¹⁰⁰.

Výkladový § 2 stanoví ve svém druhém odstavci, že obětí se rozumí fyzická osoba, které bylo nebo mělo být trestným činem nebo činem jinak trestným ublíženo na zdraví, způsobena majetková nebo nemajetková újma nebo na jejíž úkor se pachatel trestným činem obohatil. Odstavec třetí pak považuje za oběti i pozůstalé po obětech, kterým byla způsobena

⁹⁷ § 3 odst. 1 návrhu zákona o obětech trestných činů

⁹⁸ § 3 odst. 2 návrhu zákona o obětech trestných činů

⁹⁹ § 3 odst. 3 návrhu zákona o obětech trestných činů

¹⁰⁰ § 3, 4, 5 návrhu zákona o obětech trestných činů

smrt, přičemž specifikuje jejich okruh¹⁰¹. Na sekundární oběti by se nemělo zapomínat, neboť emocionální újma utrpěná v důsledku ztráty blízkého člověka je často srovnatelná či ještě horší než újma či trauma způsobené přímo trestným činem. Novum představuje odstavec čtvrtý stanovící kategorii zvláště zranitelných obětí, kam patří děti, postižené osoby, oběti trestného činu obchodování s lidmi a oběti trestného činu proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti nebo trestného činu, který zahrnuje násilí či pohrůžku násilím, s ohledem na možné nebezpečí vzniku sekundární viktimizace a s ohledem na konkrétnost situace.

10.2. Práva obětí trestných činů¹⁰²

10.2.1. Právo na poskytnutí odborné pomoci¹⁰³

Oběť má především právo na poskytnutí odborné pomoci, za kterou se považuje psychologické, sociální a právní poradenství, právní zastupování či restorativní programy, ze strany subjektů zapsaných v registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů¹⁰⁴. V případě zvláště zranitelných obětí je stanovena možnost poskytnutí bezplatné pomoci vázající se na žádost oběti a skutečnou potřebu této pomoci¹⁰⁵.

10.2.2. Právo na informace¹⁰⁶

Dalším významným právem je právo oběti na přístup k informacím, jejichž okruh je vymezen § 8 až § 11. Policií, popřípadě státním zástupcem by měla být oběť poučena zejména o základních právech, která jí přísluší, a to co nejsrozumitelnější cestou s přihlédnutím k jejímu věku, rozumové a volní vyspělosti a zdravotnímu stavu, aby takovéto informování splnilo svůj účel. Dále jsou kladeny požadavky na poskytovatele pomoci obětem trestných činů, které by je měli informovat zejména o svých službách, právech oběti v trestním řízení, o jejich postavení v něm, jakožto o samotném jeho průběhu. Další poměrně velké množství informací poskytovaných oběti je vázáno na její žádost. Jsou to především případy, kdy jde o propuštění či uprchnutí obviněného z vazby či odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody,

¹⁰¹ Příbuzný v pokolení přímém, sourozenec, osvojenec, osvojitel, manžel nebo registrovaný partner nebo druh, je-li osobou blízkou.

¹⁰² Hlava II., část první návrhu zákona o obětech trestných činů

¹⁰³ Díl 1, hlava II., část první návrhu zákona o obětech trestných činů

¹⁰⁴ § 4 návrhu zákona o obětech trestných činů

¹⁰⁵ § 5 návrhu zákona o obětech trestných činů

¹⁰⁶ Díl 2, hlava II., část první návrhu zákona o obětech trestných činů

popřípadě ústavního ochranného léčení, zabezpečovací detence apod. Již nebude podmínkou zkoumání, zda hrozí oběti nebezpečí, jak je to nyní upraveno v § 44a trestního řádu, který bude tímto zákonem zrušen.

10.2.3. Právo na ochranu před hrozícím nebezpečím a právo na ochranu soukromí¹⁰⁷

Oběť má právo i na ochranu před hrozícím nebezpečím, což souvisí zejména s přijímáním předběžných opatření a institutem vykázání podle zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů, a s ochranou svědka vyplývající nejen z trestního řádu, ale i ze zákona č. 348/2011 Sb., o zvláštní ochraně svědka a dalších osob v souvislosti s trestním řízením.

Je zaručeno i právo na ochranu soukromí především v souvislosti se zveřejňováním osobních údajů a informací o totožnosti oběti.

10.2.4. Právo na ochranu před druhotnou újmou¹⁰⁸

Zákon pamatuje i na ochranu oběti před druhotnou újmou týkající se zejména zabránění kontaktu oběti s osobou, kterou označila za pachatele, popřípadě s osobou podezřelou či s osobou, proti níž se vede trestní řízení. Na sekundární viktimizaci má velký vliv především jednání s obětí a její výslech, proto by měl probíhat co nejšetrněji a takovým způsobem, aby nemusel být znovu doplňován a opakován, čímž by oběť mohla být zbytečně traumatizována. Oběť má také právo žádat, aby byl výslech proveden osobou stejného či opačného pohlaví. Na výslech zvláště zranitelných obětí jsou kladeny speciální požadavky, z nichž za zmínku stojí hlavně požadavek, aby jej provedla osoba k tomu vyškolená¹⁰⁹. Významnou změnou je zavedení institutu tzv. důvěrníka, tedy osoby, která může oběť doprovázet k úkonům trestního řízení a poskytnout jí tak psychickou a morální podporu, čímž se liší od zmocněnce, který oběť jako poškozeného v trestním řízení zastupuje a dbá na dodržování všech jeho nejen procesních práv; důvěrník může být zároveň zmocněncem. Zmocněncem tedy nemusí být nutně advokát, ale jakákoli osoba starší osmnácti let, která není svědkem, znalcem nebo tlumočnickem, tedy i rodinný příslušník oběti. Musí být způsobilá činit právní úkony a k zastupování je jí nutno udělit plnou moc. Na základě tohoto zákona

¹⁰⁷ Díl 3 a 4, hlava II., část první návrhu zákona o obětech trestných činů

¹⁰⁸ Díl 5, hlava II., část první návrhu zákona o obětech trestných činů

¹⁰⁹ § 20 odst. 2 návrhu zákona o obětech trestných činů

vznikne registr poskytovatelů pomoci obětem trestných činů, z něhož si poškozený bude moci případného zmocněnce vybrat. Nově zákon upravuje možnost oběti učinit kdykoli v průběhu trestního řízení prohlášení o tom, jaký dopad měl spáchaný trestný čin na její dosavadní život¹¹⁰. Tato možnost pak bude implementována do § 43 trestního řádu, možnost učinění tohoto prohlášení v hlavním líčení bude promítnuta novým § 213a.

10.2.5. Právo na peněžitou pomoc¹¹¹

Po ustanoveních pojednávajících o odborné pomoci obětem, jejich právu na informace a možnostech ochrany je do zákona zařazeno právo na peněžitou pomoc, což je v podstatě převzetí dosavadní úpravy vycházející ze zákona o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti s určitými změnami. Účel peněžité pomoci spočívající v jednorázovém poskytnutí peněžité částky k překlenutí zhoršené sociální situace způsobené oběti trestným činem, zůstává zachován. Co se týče změn, byl rozšířen okruh osob, které mají právo na peněžitou pomoc, i na občany České republiky, kteří na jejím území nepobývají, ale stali se zde obětí trestného činu; taktéž za určitých podmínek na cizince; ostatní cizí státní příslušníci jsou odkázáni opět na mezinárodní smlouvu. Právo na peněžitou pomoc má nejen oběť a osoba pozůstalá po oběti, ale i oběť trestného činu proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti a dítě, které je obětí trestného činu týrání svěřené osoby, kterým takto vznikla nemajetková újma¹¹². Změny se týkají také výše poskytované peněžité pomoci, kdy jsou zvýšeny stanovené paušální částky. Taková peněžitá pomoc může být snížena nebo vůbec neposkytnuta v závislosti na spoluzavinění oběti nebo na faktu, do jaké míry se oběť snažila uplatnit svůj nárok na pachatele. Další změnou ve prospěch oběti je prodloužení lhůty pro podání žádosti o peněžitou pomoc. Jednoletá objektivní lhůta počítající se od spáchání trestného činu byla nahrazena lhůtou pětiletou, při současném stanovení subjektivní lhůty dvouleté, která běží od doby, kdy se oběť o újmě způsobené trestným činem dozvěděla. Nově také již oběť, které byla poskytnuta pomoc, nemá povinnost tuto státu vracet, za předpokladu, že se domohla byť částečně náhrady škody na pachatele trestného činu. § 33 návrhu zákona stanoví, že poskytnutím peněžité pomoci oběti přechází její nárok na náhradu škody nebo nemajetkové újmy v rozsahu poskytnuté pomoci vůči pachateli na stát, který může částku následně po pachateli vymáhat.

¹¹⁰ § 22 návrhu zákona o obětech trestných činů

¹¹¹ Díl 6, hlava II., část první

¹¹² § 24 návrhu zákona o obětech trestných činů

10.2.6. Podpora subjektů poskytujících pomoc obětem trestných činů¹¹³

Návrh zákona mající na paměti požadavek komplexnosti upravuje i postavení subjektů zaměřujících se na podporu a pomoc obětem trestné činnosti. Stanoví, že tyto subjekty budou dotovány ze státního rozpočtu, přičemž na udělení dotace není právní nárok. Podmínkou pro činnost spočívající v poskytování pomoci obětem trestné činnosti a získání dotací ze státního rozpočtu na tuto činnost je akreditace pro poskytování právních informací nebo restorativní programy¹¹⁴. Dále zákon stanoví podmínky pro udělení akreditace¹¹⁵, rovněž stanoví i náležitosti žádosti pro její udělení, jakož i změnu, zrušení a zánik akreditace. Akreditace vzniká rozhodnutím Ministerstva spravedlnosti o jejím udělení, samozřejmě je ze strany státu kontrola nejen účelu, ke kterému je dotace použita, ale i kvality poskytovaných služeb.

Ze zákona plynou akreditovaným subjektům povinnosti spočívající v bezplatném poskytování služeb v rozsahu akreditace, poskytování informací obětem, dále vedení evidence obětí a dodržování standardů kvality stanovené pro poskytované služby. Návrh zákona se také věnuje právnímu poradenství a zastupování advokátem. Tento je na základě své žádosti zapsán do registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů a poskytuje právní poradenství nebo právní zastupování bezplatně v rozsahu, který uvedl ve své žádosti. Advokát ale, stejně jako Probační a mediační služba, která může rovněž poskytovat právní poradenství, nepatří mezi akreditované subjekty, a proto jim dotace nenáleží.

Návrh zákona rovněž musí počítat s novelizací a změnami jiných právních předpisů¹¹⁶. Asi nejvýznamnější a nejrozsáhlejší změnou je vložení oddílu osmého s názvem „Předběžná opatření“ do části první hlavy čtvrté trestního řádu za oddíl sedmý. Stanoví se, že předběžné opatření lze uložit pouze obviněnému, pokud je dán některý z důvodů vazby¹¹⁷, existuje tedy důvodná obava, že bude opakovat trestnou činnost, dokoná trestný čin, o který se pokusil, nebo vykoná trestný čin, který připravoval nebo kterým hrozil, a dosud zjištěné skutečnosti nasvědčují tomu, že skutek, pro který bylo zahájeno trestní stíhání, byl spáchán, přičemž

¹¹³ Hlava III., část první návrhu zákona o obětech trestných činů

¹¹⁴ § 39 návrhu zákona o obětech trestných činů

¹¹⁵ § 40 návrhu zákona o obětech trestných činů

¹¹⁶ Část druhá návrhu zákona o obětech trestných činů

¹¹⁷ § 67 trestního řádu

účelu předběžného opatření nelze dosáhnout jinak a je žádoucí pro ochranu zájmů poškozeného nebo zájmů osob mu blízkých nebo ochranu zájmů společnosti. Navrhovaný § 88c taxativně vypočítává druhy předběžných opatření, které jsou dále konkretizovány. Předběžná opatření, která mohou být obviněnému uložena, spočívají v zákazu styku s určitými osobami, tj. poškozeným, osobami jemu blízkými nebo svědky, zákazu vstupu do obydlí, tedy společného obydlí obývaného s poškozeným a jeho bezprostředním okolí a zdržování se v takovém obydlí. Dále může být obviněnému dán zákaz návštěv nevhodného prostředí, sportovních, kulturních a jiných společenských akcí a styku s určitými osobami, či příkaz nezdržovat se na konkrétně vymezeném místě. Další předběžná opatření jsou zákaz vycestování do zahraničí, zákaz držet a přechovávat věci, které mohou sloužit k páčání trestné činnosti, zákaz užívat, držet nebo přechovávat alkoholické nápoje nebo jiné návykové látky, zákaz hazardních her, hraní na hracích přístrojích a sázek nebo zákaz výkonu konkrétně vymezené činnosti, jejíž povaha umožňuje opakování nebo pokračování v trestné činnosti¹¹⁸. Předběžná opatření jsou vydávána pro prozatímní úpravu poměrů mezi obviněným a obětí/poškozeným a trvají po dobu, kterou vyžaduje jejich účel a dokud trvá důvod vazby, nejdéle však do uplynutí nejvyšší přípustné celkové doby vazby v trestním řízení¹¹⁹. Z tohoto je patrná snaha vzetí pachatele do vazby až v tom nejkrajnějším případě, neboť předběžná opatření se použijí v totožné situaci, tj. situaci, kdy jsou založeny důvody vazby, přednostně. Je otázkou, zda to lze chápat jako prospěšné pro oběť, které pachatel určitým způsobem ublížil a je zde pravděpodobnost, že může jednání zopakovat.

Navrhovanou právní úpravu lze zhodnotit velmi pozitivně vzhledem k posunu od relativně kusé úpravy zaměřující se pouze na peněžitou pomoc obětem trestné činnosti k zákonu, který představuje plnohodnotnou úpravu jejich práv respektující zejména jejich důstojnost a neomezující se pouze na jejich roli důkazních prostředků v trestním řízení proti pachateli trestného činu. Zákon reflektuje přístup, kterému je vlastní kompenzace i psychické újmy oběti vzniklé v důsledku utrpěného traumatu; stejně tak apel na orgány činné v trestním řízení na přátelský, ohleduplný a lidský přístup k oběti, což souvisí s její ochranou před sekundární viktimizací v návrhu zákona výslovně zmíněnou. Je jí totiž poškozeno především společenské postavení oběti, která tak může díky nevhodným reakcím trpět pocitu

¹¹⁸ § 88 c návrhu na novelizaci trestního řádu

¹¹⁹ § 88 n odst. 1 návrhu na novelizaci trestního řádu

nespravedlnosti a nedůstojnosti. Zákon se proto věnuje i podpoře činností nevládních institucí a občanských sdružení, které by měly zajistit reintegraci poškozeného zpět do normálního života tak, aby poškozený nebyl odkázán jen na sebe a své okolí. V této souvislosti je nutné zmínit klíčovou roli Probační a mediační služby, která by měla být jakýmsi mezičlánkem mezi těmito organizacemi a státem.

Součástí návrhu zákona je rovněž návrh vyhlášky, kterou se stanoví vzory formulářů a jazyky členských států Evropské unie používané v přeshraničních případech poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti, jejíž přílohu tvoří dotazník pro účely posouzení žádosti o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti dle tohoto zákona.

Je zřejmé, že celou navrhovanou úpravou se vine snaha o přiblížení se evropským standardům vyplývajícím z dokumentů vydávaných na půdě Evropské unie (viz. výše) zaštitěným v té nejobecnější podobě článkem 6 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. I subjekty sloužící pomoci obětem trestné činnosti se sdružují v nadnárodních organizacích¹²⁰; jsou pořádány mezinárodní konference a kongresy věnující se této problematice.

Na závěr je důležité zmínit, že úprava se může ještě do větší či menší míry měnit, zatím byl návrh zákona o obětech trestných činů projednán Poslaneckou sněmovnou v prvním čtení dne 13. 3. 2012, ještě spolu s novelou trestního řádu zavádějící mimo jiné i možnost dohody o vině a trestu a věnující se i institutu spolupracujícího obviněného¹²¹. Ministr spravedlnosti ČR Jiří Pospíšil návrh zákona krátce uvedl, přičemž zmínil zejména jeho důležitost a potřebnost v oblasti odborné pomoci obětem trestné činnosti. *„Je velký problém často pro oběť trestného činu se po spáchání trestného činu zorientovat a získat pomoc jak řekněme právní, to znamená, co může oběť trestného činu udělat pro to, aby se mohla zapojit do trestního řízení, aby mohla uplatnit náhradu škody, ale často bývá problémem pro oběť trestného činu získat také psychologické či sociální či jiné poradenství. Proto chceme nově naformulovat právní úpravu, která jasně stanoví pravidla zvláště pro neziskový sektor, který všude v zahraničí hraje dominantní roli u řekněme obnovy pozice oběti trestného činu. Chceme tedy nastavit jasná pravidla pro neziskový sektor, pro občanská sdružení, která se*

¹²⁰ Victim Support Europe <http://www.victimsupporteurope.eu/about/>

¹²¹ Sněmovnou prošla norma posilující práva obětí i návrh zavádějící dohodu o vině a trestu <https://www.pmscr.cz/aktuality/snemovnou-proslo-norma-posilujici-prava-obeti-i-navrh-zavadejici-dohodu-o-vine-a-trestu>

*věnují pomoci obětem trestných činů. Chceme nastavit jasná pravidla jak pro jejich činnost, tak pro možnost získávání grantů, ze kterých by takováto občanská sdružení do budoucna mohla být financována. Myslíme si, že je správné, aby v této věci stát poskytl určitou podporu neziskovému sektoru, ovšem za jasných a transparentních pravidel a za jasně odvedenou práci“.*¹²²

V obecné rozpravě se k návrhu vyjádřil kromě jiných poslanec za ČSSD Jiří Paroubek, který souhlasí s nedoceneným postavením oběti v českém právním řádu a v určitých ohledech záměr ministra spravedlnosti vítá, na druhou stranu spatřuje nedostatky v části týkající se poskytování informací, kritizuje také rozdělení poskytovatelů pomoci na dotované státem a ty, co nárok na dotaci nemají; v souvislosti s poskytováním dotací se také bojí jejich zneužívání. Nevítá ani poněkud rozsáhlou novelizaci trestního řádu¹²³. Poté byl návrh zákona přikázán k projednání ústavněprávnímu výboru Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR.

¹²² <http://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/036schuz/s036017.htm>

¹²³ <http://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/036schuz/s036018.htm#r2>

Závěr

Navrhovaný zákon o obětech trestných činů lze charakterizovat jako přínosný, smysluplný a odrážející požadavky Evropské unie. Zákon se snaží o zlepšení postavení obětí zejména proto, aby se nebály především oznamovat trestné činy, čímž by se měl, alespoň do jisté míry, vyřešit problém latentní kriminality. Cílí také na předcházení sekundární viktimizaci ze strany státních orgánů a co nejefektivnější pomoc oběti při překonávání traumatu, čímž by se mělo zabránit případné opakované viktimizaci.

Platná právní úprava se totiž fenoménu viktimizace nevěnuje ani minimálně a orientuje se hlavně na odškodnění újmy způsobené trestným činem. Poškozený, který má právo na náhradu škody, je oprávněn takovou náhradu škody uplatňovat, čímž se stává subjektem adhezního řízení, ve kterém však nemůže uplatňovat nárok na kompenzaci způsobené psychické újmy, ačkoli je poškozený v § 43 odst. 1 trestního řádu vymezen jako ten, komu bylo trestným činem ublíženo na zdraví, způsobena majetková, morální nebo jiná škoda. Navíc poškozený, kterému nesvědčí nárok na náhradu škody, nemá ani nárok na bezplatnou právní pomoc či pomoc za sníženou odměnu¹²⁴. Nový zákon věnující se obětem trestných činů však zavádí i odškodnění za nehmotnou újmu (například při trestných činech proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti) a v případě institutu zmocněnce dochází rovněž ke změně, což souvisí i s úpravou neziskového sektoru poskytujícího oběti právní poradenství, také se vznikem Registru poskytovatelů pomoci; rovněž je zde nutno pozitivně zhodnotit zavedení institutu důvěrníka, který má možnost oběť po celou dobu provázet, a tak ji zejména psychicky podporovat. Mělo by se zlepšit i poskytování informací i samotné jednání ze strany orgánů činných v trestním řízení. Oběť nově může požadovat jako vyslychajícího osobu stejného pohlaví či odmítnout odpovídat na příliš intimní otázky, minimalizovat by se rovněž měly případy opakování výslechu, neboť to může oběť znovu a znovu traumatizovat.

Zmínila bych ještě snahu navrhované úpravy posilnit mimosoudní řešení sporů a spolupráci poškozeného s pachatelem vedoucí zejména k morálnímu i materiálnímu zadostiučinění oběti, a tím i k nápravě napjaté situace a pokřivených vztahů mezi oběma stranami. Tento přístup má na paměti zásadu subsidiarity trestní represe a princip ultima ratio související s principem oportunitas, kdy v některých případech není čin tak společensky

¹²⁴ A contrario k § 51a odst. 1 trestního řádu

škodlivý, aby bylo nutné trestní stíhání jeho pachatele. Je naopak lepší vyřešit celou situaci dohodou s poškozeným, a tím tak zabránit případnému trestnímu řízení, které jistě není poškozenému příjemné, tím spíše ani pachateli.

Nezbývá než doufat, že návrh zákona, byť s určitými změnami, úspěšně projde legislativním procesem a vstoupí v platnost a následně dle § 57 v účinnost.

Seznam literatury

Literatura:

- Jelínek J. a kol., Trestní právo procesní, 1. vydání, Praha: Leges 2010, str. 244 - 268
- Šámal P. a kol., Trestní řád – Komentář I. díl, 5. vydání, Praha: C. H. Beck 2005
- Čírtková L., Forenzní psychologie, 2. vydání, Plzeň: Aleš Čeněk 2009, str. 98 – 144
- Čírtková L., Policejní psychologie, Plzeň: Aleš Čeněk 2006, str. 201 - 214
- Kaiser G., Kriminologie: Úvod do základů, 9. vydání, Praha: C. H. Beck 1994, str. 221 – 250
- Novotný O., Zapletal J. a kol., Kriminologie, Praha: ASPI Publishing 2004, str 139 – 167
- Kuchta J., Válková H. a kol., Základy kriminologie a trestní politiky, Praha: C. H. Beck 2005, str. 156 – 182
- Štern P., Ouředníčková L., Doubravová D., Probace a mediace: možnosti řešení trestných činů, Praha: Portál 2010, str. 29 – 36, 39 – 70
- Záhora J., Kert R., Obete kriminality – Victims of Crime, Bratislava – Eurokódex 2010, 408 str.
- Marini M., Utajený svědek a zvláštní ochrana svědka, Praha: Linde 2008, str. 59 - 82

Prameny:

- Zákon č. 141/1961 Sb., trestní řád, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník
- Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže)
- Ústavní zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod, ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb.

Zákon č. 209/1997 Sb., o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti a změně a doplnění některých zákonů

Vládní návrh na vydání zákona o obětech trestných činů a o změně některých zákonů (zákon o obětech trestných činů) i s důvodovou zprávou – sněmovní tisk 617

Zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě a o změně zákona č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky, ve znění pozdějších předpisů, zákona č. 65/1965 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů a zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí (zákon o Probační a mediační službě) ve znění zákona č. 342/2006 Sb., zákona č. 112/2006 Sb. a zákona č. 264/2006 Sb.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

Vyhláška ministerstva zdravotnictví 440/2001 Sb., o odškodnění bolesti a ztížení společenského uplatnění

<http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=6&CT=617&CT1=0>

<http://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/036schuz/s036017.htm>

<http://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/036schuz/s036017.htm>

<http://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/036schuz/s036019.htm>

<https://www.pmscr.cz/>

<http://www.bkb.cz/>

<http://www.donalinka.cz/>

<http://www.acorus.cz/>

<http://www.rosa-os.cz/>

<http://www.nsoud.cz/>

<http://nalus.usoud.cz/Search/Search.aspx>

<http://www.restorativnijustice.cz/cz/>

<http://eur-lex.europa.eu/cs/index.htm>

<http://www2.ohchr.org/english/law/victims.htm>

<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/116.htm>

<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=605227&SecMode=1&DocId=686736&Usage=2>

<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=608023&SecMode=1&DocId=694280&Usage=2>

http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/victims/recR_85_4e.pdf

<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1011109&Site=CM>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:082:0001:0004:en:PDF>

<http://www.victimsupporteurope.eu/about/>